

MARIA ȘTEFĂNESCU, MIRCEA MINICĂ

**IMAGINAR LINGVISTIC ȘI MODELE IDENTITARE ÎN
LEXICOGRAFIA ROMÂNESCĂ A SECOLELOR XIX ȘI XX.
II. DE LA *ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE* LA *DLR***

Prin cercetarea de față ne propunem să continuăm un studiu publicat în 2019, în care încercăm să identificăm metaforele cognitive de care s-au folosit August Treboniu Laurian și I. C. Massim, în configurarea conceptului de „limbă” care a stat la baza elaborării primului dicționar academic al limbii române, precum și modul în care acestea au fost valorizate din punct de vedere identitar-ideologic, anume pentru promovarea purismului latinizant (Ștefănescu, Minică 2019). În cele ce urmează vom analiza alte câteva dicționare monolingve ale limbii române, începând cu *Etymologicum magnum Romaniae* al lui B. P. Hasdeu și terminând cu *Dicționarul limbii române. Serie nouă* (DLR), propunându-ne același scop: reperarea metaforelor cognitive de care autorii (sau coordonatorii) s-au folosit, în prefața lucrărilor lor, pentru a-și articula poziția teoretică privitoare la limbă, dar și – atunci când este cazul – semnalarea rolului care le-a fost atribuit acestora în conturarea unei pledoarii pentru utilizarea limbii ca vector de cristalizare a identității naționale.

Realizare emblematică a orientării latiniste în cultura română, dicționarul lui Laurian și Massim se dovedește, totuși, în momentul apariției sale, deja anacronic. Sprijinul pentru mișcarea latinistă scăzuse considerabil, publicarea însăși a lexiconului – cu excesele ortografice și de concepție ale acestuia – contribuind la distanțarea tot mai multor intelectuali față de dezideratele curentului. Un punct de cotitură îl reprezintă reforma din 1880–1881 prin care Academia Română renunță la ortografia etimologizantă, moment care consacră, în Muntenia și Moldova, „declinul oficial al latinismului” (Macrea 1969, p. 293). În reacție față de acesta, ultimele decade ale secolului al XIX-lea sunt martorele consolidării curentului tradiționalist-popular, cu rădăcini în programul „*Daciei literare*” (1840), care adera la un proiect identitar autohtonist valorizând, pe filieră romantică, autenticitatea rurală și limba „poporului”. Acestei orientări i se raliază și Hasdeu atunci când, primind din partea Academiei Române însărcinarea de a elabora un nou dicționar al limbii române, îl concepe, încă din titlu, drept „dicționarul limbei istorice și populare a românilor”.

După cum se precizează în prefața lexiconului, pentru pregătirea lucrării Hasdeu a alcătuit și distribuit un chestionar amplu (206 întrebări), ce urma să îl ajute în elaborarea intrărilor pentru fiecare cuvânt. S-a remarcat deja (de pildă, Mamulea

2007, p. 96) că întrebările puse de Hasdeu vizează adesea conținuturi larg enciclopedice, mai degrabă decât clarificarea unor chestiuni pur semantice. Strategia este deliberată, convingerea de la care pornește autorul în elaborarea lucrării fiind aceea că „dicționarul unei limbi trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezent”¹ (*Prefața* la HEM, p. XVIII). Iar pentru a-și preciza gândul, Hasdeu recurge la plasticizarea – în termenii „galeriei de portrete de familie” a – unei metafore genealogice, specifice evoluționismului lingvistic:

În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împrejurări, dar în care totuși ea își recunoaște pe deplin individualitatea: cum a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte și iarăși înainte, cum a ajuns acolo unde este. Grație Chestionarului meu, cele mai învechite din aceste portrete vor căpăta un colorit de viață; cele mai nouă, vor putea chiar să vorbească, fiecare cu timbrul său propriu (*ibidem*, p. XVIII).

E posibil ca elementul care a rămas în cea mai mare măsură în conștiința posterității din *Prefața* la HEM să fie modul în care Hasdeu configurează conceptual-metaforic ideea „circulației cuvintelor” în limbă. Ca și mitropolitul Simion Ștefan, în *Predoslovia* la *Noul Testament* de la Bălgrad (1648), Hasdeu recurge la o comparație metaforizantă din registrul comercial: limba ca monedă de schimb. Dacă, însă, pentru mitropolit – interesat de larga accesibilitate a traducerii *Noului Testament* – cuvintele trebuiau „să fie ca banii” din perspectiva extensiunii lor geografice (cu cât erau cunoscute pe o suprafață mai mare a provinciilor în care se vorbea românește, cu atât mai bine), pentru Hasdeu – care polemiza cu Cihac pe tema raportului dintre elementul latin din limba română și lexicul de alte origini – circulația cuvintelor privea frecvența de uz a acestora „în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică” a vorbirii (*ibidem*, p. LII). Or, sub acest aspect, conchide Hasdeu, deși „slavismele la români, și chiar turcismele, nu sunt puține; în circulație [...] ele se pierd aproape cu desăvârșire față de latinisme. Un calcul serios în lingvistică, ca și-n economia politică, are în vedere nu unitatea brută, ci valoarea de circulație” (*ibidem*, p. LII).

Tocmai acest din urmă aspect, constată cu regret autorul, deși esențial, nu poate fi surprins în alcătuirea unui dicționar. Preluând de la H. Steinthal metafora „lexiconului – statistică a limbii”, Hasdeu îi identifică acestuia limitele:

Este anume o statistică foarte vițioasă, un fel de recensământ unde populația se împarte după origine sau după religie, dar nu se arată deloc rolul fiecărui individ în societate, așa că cetățeanul cel mai folositor, cel mai căutat de către toți pentru necontenitele sale servicii, e pus pe aceeași linie cu un vagabond disprețuit sau cu un călugăr ce-și scoate nasul din chilie abia la zile mari, ba și atunci numai doar pentru biserică” (*ibidem*, p. L).

¹ În toate citatele din acest articol ortografia a fost actualizată după normele în vigoare în prezent.

Transpare aici, cu claritate, o altă dimensiune a conceptualizării metaforice a limbii la Hasdeu: limba este o societate umană, iar cuvintele sunt organizate ierarhic, în funcție de rolul lor social și de gradul de relevanță în cadrul comunității. Dicționarul, în schimb, este un recensământ care înregistrează fidel cuvintele, însă este incapabil să oglindească adecvat organizarea acestora în limbă, „structura socială” complexă, cu roluri de importanță inegală, pe care o alcătuiesc.

După cum se știe, Hasdeu nu va reuși să finalizeze dicționarul-tezaur, iar Academia Română, după ce i-l încredințase, apoi, lui Al. Philippide, îl însărcinează în cele din urmă pe S. Pușcariu cu finalizarea proiectului. Sub coordonarea acestuia vor fi publicate, între 1907 și 1944, trei fascicule și trei volume până la litera L (până la cuvântul *lojniță*, inclusiv). În *Raportul către comisiunea dicționarului*, care prefătează primul volum, Pușcariu descrie pe larg principiile de elaborare a lucrării, într-o manieră în care expunerea de tip științific precumpănește net asupra exprimării metaforice. Atrage însă atenția faptul că, atunci când recurge totuși la metafore cognitive, coordonatorul DA se folosește în chip covârșitor de aceleași conceptualizări de care se serviseră și Laurian și Massim în prefața la LM. Cu toate acestea, o diferență majoră există, anume în privința proiectului identitar căruia îi sunt subordonate metaforele despre limbă: dacă în introducerea la LM întregul eșafodaj metaforic era menit să comunice cât mai pregnant – și să valideze – obiectivele curentului latinist (recuperarea substanței ideale a limbii române, în puritatea originii sale latine), în prefața la DA, Pușcariu îmbrățișează perspectiva tradiționalist-populară, reiterând, o dată în plus, convingerea autohtoniștilor că, în realitate, „adevărata comoară lexicală [...] zace în limba vorbită de popor” (*Raport...*, p. X).

Se recunoaște aici, cu ușurință, metafora din registrul anorganic a „limbii – tezaur”, deja bine valorificată de către Laurian și Massim. Și la aceștia, și la Pușcariu, „puritatea” comorii lexicale se vede însă amenințată de elemente alogene: pentru primii, cuvintele de origine nelatină, pentru Pușcariu – și mulți reprezentanți ai intelectualității de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor – termenii neologici pe care în momentul respectiv româna îi primea cu multă generozitate, mai ales din franceză. După cum apreciază coordonatorul DA, „limba noastră literară de azi, care urmează tradiția veche și se îmbogățește din comoara nesecată a graiului popular, încă nu a ajuns să cumpănească influența galomanilor” (*ibidem*, p. XV), de aceea (și) dicționarului îi revine rolul de a salvagarda „puritatea” (*ibidem*, p. XX) tezaurului lingvistic național, acesta propunându-și să limiteze atât cât se putea includerea neologismelor – „podoabe [...] străine” (*ibidem*, p. XV) superflue ce nu trebuiau să dubleze termeni românești deja existenți. Astfel, dacă pentru Laurian și Massim antiteza centrală în materie de limbă era „latin” vs „de altă origine”, pentru coordonatorul DA opoziția structurantă a întregului demers, la nivelul imaginarii lingvistice, devine „autohton/vechi/popular” vs „neologic”².

² Se impune precizarea că prin afirmațiile de mai sus nu dorim deloc să punem un semn de egalitate între purismul latinist al lui Laurian și Massim și poziționarea lui Pușcariu în privința neologismelor. Acesta din urmă are o abordare incomparabil mai nuanțată, admițând de la început

Același contrast este comunicat, în prefața la DA, și prin metafora antropomorfizantă a „limbii – populație” (valorificată și de Laurian și Massim): cuvintele vechi românești sunt „cetățenii” legitimi, în timp ce „împrumuturi[lor] efemere” nu ar trebui să li se dea „dreptul de cetățenie” (*ibidem*, p. XVI). Raporturile între cele două categorii ajung să fie privite chiar în termeni de conflict armat, neologismele fiind „invadatorii” care amenință să ia locul „pământenilor” cu drepturi incontestabile. Aceștia din urmă, însă, „cuvinte vechi, [care] s-au uitat numai pentru că [...] nu se citesc îndeajuns scrierile strămoșilor noștri [...] pot fi împospătate cu folos, recucerindu-li-se locul uzurpat de venetici” (*ibidem*, p. XVI). Operațiunea este salutară pentru că doar în cuvintele populare și vechi „se oglindește geniul limbii noastre” (*ibidem*, p. XVI), metafora „geniului limbii”, cu o bogată tradiție iluministă și romantică, fiind valorificată de Pușcariu în aceeași logică a recuperării identității lingvistice autentice și, implicit, a celei naționale. Doar astfel, conchide autorul (servindu-se, de data aceasta, de potențialul conceptual al metaforei „limba e un veșmânt pentru gând”, care poate fi adecvat sau impropriu), „vom fi în stare să arătăm cum se pot exprima, cu adevărat românește, multe dintre acele idei pe care azi, cu atâta ușurință, le îmbrăcăm în veșminte împrumutate de la străini” (*ibidem*, p. XL).

În paralel cu volumele Dicționarului Academiei – și chiar devansându-le la prima ediție (din 1896) – apare *Dicționarul universal al limbei române* al lui Lazăr Șăineanu. Lexicon monolingv, conceput pentru uzul publicului larg, acesta este republicat, cu adăugiri și completări, în ediții succesive până în 1930. Prefetele lucrării, precum și *Introducerea* adăugată ediției a 5-a, pun în lumină metaforele cognitive – în marea majoritate, deja familiare – de care autorul se folosește pentru a-și clarifica și comunica înțelegerea asupra limbii. Astfel, reîntâlnim conceptualizarea „limba – comoară”, tezaurul constând nu în totalitatea lexicului, ci în „suma elementelor neaoșe ale graiului”, cele care dau „fizionomia specială” (Șăineanu, p. V) a limbii române. Pe lângă acestea – afirmă Șăineanu, servindu-se de metafora straturilor geologice, atât de frecvent utilizată în contextul lingvisticii – „și alătura de stratul cuvintelor istorice care formează caracteristica generală a epocilor trecute, există o întregă idiomă suprapusă” (*ibidem*, p. V), anume terminologia recent intrată în limbă. La „temelia” românei stă, însă, elementul latin, care „este mai intim, mai aproape de sufletul națiunii” și „s-a păstrat cu mai multă scumpă-

necesitatea termenilor neologici din domeniul științelor și al tehnicii, pentru care limba română nu avea echivalente lexicale. Mai mult, chiar dacă în etapa timpurie a elaborării DA – după cum se poate observa din remarcile pe care le face în prefața dicționarului, citate aici – Pușcariu se arată într-adevăr rezervat față de împrumuturile recente intrate în limba comună, mai ales în cazurile în care româna avea deja termeni corespondenți, ulterior poziția lui devine mai puțin tranșantă (vezi pentru întreaga discuție, Seche 1969), pentru ca în discursul său de la ședința Academiei Române din 4 iunie 1926 să aprecieze că neologismul „e astăzi un instrument necesar de îmbogățire a graiului [...] pe cale de a pătrunde în popor” (Pușcariu 1926, p. 13). Este de presupus că, scriind *Raportul către comisiunea dicționarului*, Pușcariu era motivat de polarizările simbolice ale momentului în planul imaginarului lingvistic, ceea ce se reflectă în mai mare măsură în discursul său teoretic decât în practica lexicografică din DA.

tate, fiindcă zguduise odinioară mai puternic întreaga fire a poporului român și fiindcă se infiltrasse mai de mult și mai adânc în suc și sângele său” (*ibidem*, p. XXV). Pe acest „vechi trunchi roman” „rând pe rând venită să se altoiască” „ramurile străine” (*ibidem*, p. XXXII) ale limbilor cu care româna intră în contact (se observă aici reorientarea către familiara metaforă a „limbii – entitate vegetală”, pe care Șăineanu o va dezvolta și în alte locuri în prefețele dicționarului).

Într-un alt registru metaforic, „graiul național” este văzut ca un sol roditor din care ia ființă identitatea românească, fiind „fecundat și îmbogățit” (*ibidem*, p. XII) de factori deopotrivă interni și externi. În ce-i privește pe aceștia din urmă, limba se revelează a fi o „oglină” pentru „firea” națiunii; aceasta nu înregistrează însă, neutru, tot ce i se înfățișează, ci reflectă doar elementele compatibile cu spiritul poporului român, decantând trăsăturile fundamentale ale acestuia și rămânând impermeabilă la influențe care nu sunt consubstanțiale cu trăsăturile lui esențiale. Astfel, câtă vreme influența slavă și grecească „se resimte în toate manifestările vieții religioase, sociale și intelectuale”, cea turcă, argumentează Șăineanu, privește doar perifericul realității:

Limba este, în acest caz, oglinda cea credincioasă: ea n-are de înregistrat nicio noțiune religioasă sau intelectuală propriu zisă, niciun verb original (doar câteva sufixe și particule). Lumea, suprafața pământului, corpul omului și sufletul său, viața de familie – în toate acestea nu se află nicio urmă, niciun reflex al elementului turcesc (*ibidem*, p. XXVIII).

În chestiunea influențelor recente, Șăineanu se situează pe o poziție în bună măsură diferită de a altor lexicografi ai timpului. Deși apreciază și el că, la un moment dat, „curentul neologic amenința să devină cotropitor și chiar dăunător spiritului limbii” (*ibidem*, p. XXXI), în ansamblu crede că evoluția idiomului național reflectă – și trebuie să reflecte – evoluția materială și spirituală a poporului, or, din această perspectivă, neologismele i se par nu doar benefice, ci indispensabile:

Acest vocabular de elemente culturale [...] a pătruns atât de adânc în viața și educația noastră, încât, numai mulțumită acestei suprapuneri, limba română a putut deveni un organ demn de civilizație. Numai mulțumită acestei înavuțiri, fraza românească s-a putut degaja de povara trecutului: liberă și expansivă, ea și-a luat avânt în regiunile cele mai înalte ale poeziei și ale cugetării. Fraza modernă, cu mlădierea și mobilitatea ei infinită, comparată cu cea arhaică, greoaie și zăbavnică, ne dă oglinda cea mai fidelă a evoluției noastre sociale (*ibidem*, p. V).

Dacă până acum metafora „avuției” (comoara/tezaurul) limbii fusese asociată invariabil cu fondul vechi al vocabularului (fie cuvintele de origine latină, fie cele din graiul poporului reprezentând termenii valoroși, „curat românești”), la Șăineanu neologismele ajung să fie privite tot ca o formă de înavuțire. Împrumuturile recente facilitează suplețea și nuanțarea în exprimare, astfel încât limba, văzută ca vehicul al gândirii, se poate „avânta” înspre zonele superioare ale experienței spiritului (credem că putem intui, în metafora aleasă de Șăineanu, ecouri ale evoluției tehnolo-

logice a locomoției, limba parcurgând – în imaginarul presupus de reprezentarea subiacentă – lungul drum de la mișcarea lentă și greoaie a primelor locomotive cu aburi la viteza și capacitatea de propulsie verticală a aeroplanelor vremii).

Perioada interbelică aduce cu sine alte două dicționare monolingve care se adresează publicului larg: CADE și Scriban. În prefața semnată de I.-A. Candrea pentru primul, predomină metafora-cadru „limba este un organism vegetal”. Demersul însuși al autorului de a alcătui partea care îi revenea din lexicon este descrisă ca un efort dificil merit „să adune într-un mănunchi florile răzlețite pe ici pe colo ale graiului românesc” (*Prefață*, p. IX). Dintre acestea, „cuvintele băștinase comune tuturor românilor de dincoace de Dunăre” (*ibidem*, p. X) i se par cele mai importante, fiind și cele care „și-au lărgit cu timpul întrebuintarea, altoindu-se cu sensuri noi” (*ibidem*, p. XI). Neologismele, în schimb, sunt o dată în plus văzute ca o amenințare pentru „vitalitatea acestor termeni curat românești”, pe care „caută să-i cotopească” (*ibidem*, p. XI) – într-un sens ce trimite, poate, la registrul conflictual, poate la cel pestilential deja întâlnit în prefața la LM (cuvintele-paraziți care le împresoară și le sufocă pe cele cu dezvoltare organică, „naturală”). Fără să abunde în metafore conceptuale, *Prefața* lui Candrea mai aduce totuși în discuție și „firea limbii noastre” în contextul în care este justificată decizia autorului de a marca grafic unele cuvinte și expresii neologice tocmai pentru că „se abat” de la aceasta și ar trebui, prin urmare, „evitate” (*ibidem*, p. XII).

Deși toate dicționarele avute în vedere în studiul de față s-au dorit a fi și înfăptuiri eminentamente patriotice, Scriban e lexicograful care desfășoară, probabil, cea mai avântată retorică pentru a semnala patriotismul de care s-a lăsat condus. Dicționarul este „închinat românimii nemuritoare”, autorul l-a finalizat „îndemnat numai de un adânc cult al patriei” (*Precuvântare*, p. 15), oferindu-l ca „omagiul al imensei iubiri pe care i-o păstrez” (*ibidem*, p. 15) și dorind ca „românimea nemuritoare să aibă această carte ca o oglindă în care să se uite și să rămână uimită când va vedea ce frumoasă e și ca o evanghelie pe care, cu ochii lăcrămați de bucurie, o trimite un modest apostol și un înverșunat străjer al limbii românești” (*ibidem*, p. 18). Lucrarea își propune și catalizarea patriotismului cititorilor („vreau să contribuie a face ca românul să-și iubească limba mai mult decât viața” – *ibidem*, p. 18) și chiar orientarea acestora spre acțiune concretă („urmașii Romei [...] trebuie să-și dea seama de marele rol pe care-l au de îndeplinit [...] trebuie să se consolideze puternic în hotarele vechii Dacii” – *ibidem*, p. 18).

Dicționarul fiind văzut, astfel, ca „o armă de luptă” (*ibidem*, p. 14), nu surprinde faptul că, în materialele care îl prefățează, reapar polarizări pe care imaginărilor lingvistice românești le moștenise de la reprezentanții Școlii Ardelene (și aceștia, după cum se știe, transformând argumentele filologice în instrumente prin intermediul cărora se putea pleda cauza românească în Transilvania). În particular, Scriban readuce în discuție contrastul „civilizație” vs „barbarie”, concepându-l în termenii, de mult familiari cărturarilor ardeleni, „latinătate luminată” vs „obscurantism slavon” (prima „deștelenind” mințile și ducând la „rodire” „ogorul” limbii, cel din ur-

mă „înădușind” gândirea și graiul). Româna, în calitate de „fică a limbii latine, care a fost cea mai frumoasă și mai impunătoare limbă din câte a făcut Dumnezeu pe pământ” (*ibidem*, p. 18) era menită unui destin superior, dacă dezvoltarea nu i-ar fi fost frânată de contactul – pentru Scriban, în gradul cel mai înalt nefast – cu limba și cultura slavonă:

Asupra minții și dezvoltării poporului românesc, care mai înainte era supus Romei, influența bisericii bulgărești, care a ținut aproape opt secole, a fost din cele mai dăunătoare. Ajungând, printr-o urmare fatală, și limba statului și aproape singura scrisă și citită, limba bulgărească (slavonească) împiedică cultivarea graiului național în acest răstimp așa de îndelungat. Atare predominare a bulgărismului la români nu se poate asemăna cu a limbii latine în biserica și literatura Apusului, căci latina conținea cheia unei întregi comori de idei înalte, de forme măiestre, de învățături prețioase care, tocmai prin limba latină, pătruseră mințile mulțimii și, deștelenindu-le, le făcură apte pentru civilizație și pentru spornica rodire de mai târziu a graiului național. La noi slavismul, tâmpit, orb și lipsit de orice idee, apăsa ca un munte asupra cugetului poporului românesc îngroșând mereu întunericul în loc să-l împrăștie. Limba slavonească înăduși cugetarea românească (*Introducere*, p. 26)³.

Se poate afirma, credem, că încheierea perioadei interbelice marchează și sfârșitul unui anume tip de discurs cu privire la limbă, reflectat (și) în prefețele dicționarilor românești. În particular, se renunță – într-o măsură considerabilă – la conceptualizările metaforice, preferându-se situarea cât mai riguroasă între limitele registrului științific de tip modern. Astfel, dacă parcurgem *Introducere* la *Dicționarul limbii române. Serie nouă* (lexiconul care continuă, începând din anul 1965, lucrarea inițiată de S. Pușcariu), observăm absența completă a metaforelor cognitive ample, elaborate, de care s-au servit atât de adesea lexicograful din epocile precedente. Chiar atunci când își permit recursul la o conceptualizare metaforică de tradiție, anume „biografia cuvintelor”, autorii prefeței la DLR o fac interpunând o distanță critică, marcată grafic prin ghilimele: „evoluția semantică are aspecte variate și complexe, la o deplasare semantică putând concura foarte multe cauze. Combinarea lor creează aproape pentru fiecare cuvânt altă « biografie », fapt care confirmă ideea că fiecare cuvânt are istoria lui proprie” (*Introducere*, p. IX)⁴.

³ Este de remarcat că și atunci când proiectul patriotic nu îi modelează viziunea în tipare „consacrate” ale imaginarului lingvistic, Scriban se folosește de metafore cognitive pentru a-și articula gândirea, de pildă atunci când reprezintă căutarea etimologiei unui cuvânt în termenii unei urmări, la vânătoare, a prăzii: „am insistat foarte mult asupra etimologiilor, pe care le consider indispensabile pentru stabilirea înțelesurilor. Deși căutarea lor mi-a luat foarte mult timp, totuși nu m-am putut astâmpăra decât atunci când orice urmă li se pierdea în desigurile codrilor, zăvoaielor și stufăriilor. De multe ori, după ani întregi de urmărire zadarnică, m-am înturnat la o urmă părăsită de alții sau de mine și, cu alte observații și descoperiri [...], am continuat urmărirea până la găsirea originii cuvântului. Ce plăcere atunci!” (*Precuvântare*, p. 15–16).

⁴ Prin comparație, într-un articol scris în 1922, *Din perspectiva dicționarului* (II), Pușcariu asuma și dezvolta metafora fără a simți nevoia vreunei detașări: „numai urmărind această mlădiere după gând, numai studiindu-l în societatea semenilor cu care trăiește, vom putea scrie biografia

Desigur, conceptualizările metaforice (strict vorbind, catachretice) nu dispar în întregime; în prefața la DLR se vorbește, în continuare, despre „împrumuturi” lexicale, despre „rădăcinile” indo-europene ale cuvintelor, despre „istoria” cuvintelor sau „filiția” istorică a sensului acestora, despre „izvoarele” dicționarului limbii române, toate acestea fiind formulări consacrate în repertoriul lingvisticii moderne care nu fac decât să confirme ipoteza lui Lakoff și Johnson că orice sistem conceptual de care ne folosim are o natură fundamental metaforică (Lakoff, Johnson 1980/2003, p. 4). Se renunță, însă, la suita bogată de metafore cognitive din registrul vegetal, animal și antropomorf la care s-a făcut referire în studiul de față (precum și în partea I, din 2019) și care reprezentaseră mai bine de un veac o componentă centrală a înțelegerii lexicografilor asupra obiectului lor de studiu. Explicațiile credem că sunt, în principal, două: pe de o parte, în publicațiile științifice din epoca postbelică se pierde (sau, în orice caz, se atenuază mult) încărcătura identitară din discursul despre limbă. Excluzând unele constrângeri ideologice din perioada comunistă timpurie, autorii de dicționare nu mai simt nevoia să își pună munca în serviciul unui proiect de reconstrucție și redefinire națională (fie ea în termeni latiniști sau autohtoniști). Pe de altă parte, în paralel cu evoluția către descriptivismul neutru și neangajat (cel puțin ca deziderat), lexicografia își clarifică și consolidează conceptele și terminologia, astfel încât recursul la metafora cognitivă ca instrument cu ajutorul căruia să se poată preciza o conceptualizare teoretică sau alta nu mai este necesar⁵.

cuvântului”, iar „dicționarul va deveni ceea ce trebuie să fie: istoria biografică a limbii” (Pușcariu 1974, p. 230).

⁵ Amintim aici, pe scurt, argumentația expusă într-un studiu anterior cu privire la rolul pe care metafora cognitivă îl poate juca în formarea conceptelor științifice. Pornind de la teza lui R. Boyd potrivit căreia unele metafore științifice sunt „constitutive – nu doar explicative – pentru teoriile pe care le exprimă” (Boyd 1993, p. 486), s-a arătat (în Mincă 2019) – cu referire la formarea terminologiei gramaticale în limba română – că, într-o etapă inițială, metaforele conceptuale nu suplinesc doar un deficit de nomenclatură, ci pot contribui la însăși formarea conceptelor științifice. Odată ce respectivele concepte au fost integral asimilate și fixate în expresia limbii, se poate renunța – și adeseori chiar se renunță – la conceptualizările metaforice inițiale, în favoarea unui discurs neutru-descriptiv. Credem că același fenomen a avut loc și cazul unora dintre conceptualizările metaforice timpurii din prefetele dicționarelor pe care le-am discutat în studiul de față. Pentru a da un singur exemplu, în introducerea la LM, autorii își reprezintă dezvoltarea sensurilor cuvintelor în termenii (metaforici ai) unei „nașteri” din înțelesul originar: „între aceste multe și diverse însemnări ale unuia și aceluiași cuvânt numai una este *proprie* sau *originară*, pe când toate celelalte nasc dintr-aceasta după legi impuse de însuși Dumnezeu minții omenești și se numesc *metaforice* sau *figurate*” (*Prefațiu*, p. XI). Aproape un veac mai târziu, coordonatorii DLR, pentru care noțiunea de „evoluție semantică” era deja bine precizată, nu mai simt nevoia niciunei conceptualizări metaforice, ci recurg, firesc, la exprimarea științifică devenită uzuală în disciplina lor: „în dicționarul de față au fost considerate drept procese semantice generale trecerea de la propriu la figurat, analogia, extensiunea semantică, restrângerea semantică, trecerea de la concret la abstract, trecerea de la abstract la concret, specializarea și generalizarea” (*Introducere*, p. IX).

BIBLIOGRAFIE

- Boyd 1993 = Richard Boyd, *Metaphor and theory change: What is "metaphor" a metaphor for?*, în Andrew Ortony (coord.), *Metaphor and Thought*, second edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 481–532.
- DR, s.n. = „Dacoromania”, serie nouă, Cluj-Napoca, 1994 și urm.
- Lakoff, Johnson 1980/2003 = George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, London, University of Chicago Press, 1980. Reeditare în 2003.
- Macrea 1969 = Dimitrie Macrea, *Discuțiile referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. 1, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 291–308.
- Mamulea 2007 = Mona Mamulea, *Dialectica închiderii și deschiderii în cultura română modernă*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Minică 2019 = Mircea Minică, *Rolul metaforei conceptuale în formarea terminologiei gramaticale românești*, în E. Wohl, R. Mihele, C. Teglaș, R. Zglobiu-Sandu (coord.), *Limbaje specializate: perspective și linii de convergență*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 249–261.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Dicționarul Academiei*, Academia Română, în „Memoriile secțiunii literare”, seria III, tomul III, mem. 7, București, Cultura Națională, 1926, p. 195–229.
- Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, București, Editura Minerva, 1974.
- Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. II, București, Editura Științifică, 1969.
- Ștefănescu, Minică 2019 = Maria Ștefănescu, Mircea Minică, *Imaginar lingvistic și modele identitare în lexicografia românească a secolelor XIX și XX. I. Dicționarul limbii române al lui Laurian și Massim*, în „Dacoromania”, s.n., XXIV, nr. 1, 2019, p. 42–49.

DICȚIONARE

- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat. Partea I: Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească, 1926–1931.
- DA = Sextil Pușcariu (coord.), *Dicționarul limbii române*. Tomul I. Partea I: A–B. București: Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C. București: Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: D–de. București: Universul, Întreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: de–deștina; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: F–I. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: J–Iacustru. București: Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: Ladă–lepăda. București: Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: Lepăda–Iojniță. București: Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.
- DLR = Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu (coordonatori), *Dicționarul limbii române. Serie nouă*. Din anul 2000, coordonatori: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă. Tomul VI. *Litera M*: 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. *Litera N*: 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. *Litera O*: 1969; Tomul VIII. *Litera P*: 1972–1984; Tomul IX. *Litera R*: 1975; Tomul X. *Litera S*: 1986–1994; Tomul XI. Partea 1. *Litera Ș*: 1978; Tomul XI. Partea a 2-a și a 3-a. *Litera T*: 1982–1983; Tomul XII. Partea 1. *Litera Ț*: 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. *Litera U*: 2002; Tomul XIII. Partea 1, a 2-a și a 3-a. *Litera V* și literele W, X, Y: 1997–2005; Tomul XIV. *Litera Z*: 2000; Tomul I. Partea a 3-a. *Litera D. D–Deînmulțit*, 2006; Tomul I. Partea a 4-a. *Litera D. Deja–Deșinere*. 2006; Tomul I. Partea a 5-a. *Litera D. Deșinut–Discopotiriu*. 2007; Tomul I. Partea a 6-a. *Litera D. Discord–Dyke*. 2009; Tomul IV. *Litera L*.

- L–Lherzolit.* 2008; Tomul V. *Litera L. Li–Luzulă.* 2008; Tomul I. Partea a 7-a. *Litera E. E–Erzaț.* 2009; Tomul I. Partea a 8-a. *Litera E. Es–Ezredeș.* 2010; Tomul III. *Literele J, K, Q.* 2010, București, Editura Academiei Române.
- HEM = I–II: 1887; III: 1893 B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor.* I–III. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș. București, Editura Minerva. I: 1972, p. 45–774; II: ?; III: 1976, p. 31–860.
- LM = Laurian, A. T., I. C. Massim, *Dicționarul limbei române.* Tom. I–III. București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români. I (A–H), 1871 [1873]; II (colaboratori Iosef Hodoș și G. Barițiu: I–Z), 1876; III: Glossariu, care coprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine îndoioasă, 1871 [1877]
- Șăineanu = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române.* A opta edițiune. Revăzut și adăogit la ediția VI-a. Ortografia Academiei Române. [Craiova], Editura Scrisul Românesc, [1930].
- Scriban = Scriban, August, *Dicționarul limbii românești.* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), ediția I, Iași: Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

LINGUISTIC IMAGINARY AND LINGUISTIC IDENTITY IN ROMANIAN
LEXICOGRAPHY DURING
THE 19th AND 20th CENTURIES.

II. FROM *ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE* TO *DLR*

(Abstract)

The present article is a continuation of our previous research published in 2019. It aims to describe the manner in which the authors/editors of several dictionaries of the Romanian language, compiled during the 19th and the 20th centuries, have resorted to cognitive metaphors and mental imagery in order to convey their understanding of language and its development. We have also paid particular attention to the significant shifts in the relationship between language, ideology and national identity as reflected in the prefaces to the lexicographical works we have examined.

Cuvinte-cheie: *imaginar lingvistic, metaforă cognitivă, metaforă științifică, identitate, limba română, limba latină, tradiționalism.*

Keywords: *linguistic imaginary, cognitive metaphor, scientific metaphor, identity, Romanian language, Latin language, traditionalism.*

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31
maria.stefanescu@ubbcluj.ro

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, nr. 21
mirceaminica@gmail.com